

מלחמה ומוסר

שלמה ברודי

מלחמה ומוסר

מבט יהודי על
אתיקה צבאית

Shlomo M. Brody
Ethics of Our Fighters
A Jewish View on War and Morality

שלמה ברודי
מלחמה ומוסר: מבט יהודי על אתיקה צבאית

עורך אחראי: ראובן ציגלר
עורכת ראשית: אוריה מבורך
עורכת משנה: אפרת גרוס
מתרגם: שאול לילוב
עריכה לשונית: דוד צרי
הגהה: אביחי גמדני
עימוד: רינה בן גל
תמונת עטיפה: תני בייער, עטרה סונא

© כל הזכויות שמורות לשלמה ברודי, תשפ"ה, 2025

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534

office@korenpub.com
www.korenpub.co.il

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-375-6 ISBN

Printed in Israel 2025

מוקדש לזכר אבי מורי

פרופ' **ברוך ברודי** ז"ל

ברוך אלתר בן הרב אליעזר זאב ומרים גיטל

שמחשבתנו הייתה השראה לספר זה
וזכרו ליווה אותי בכתיבת כל עמוד ועמוד.

יהי זכרו ברוך

Dedicated to the memory of

Prof. **Baruch Brody** ז"ל

Distinguished Ethicist

Communal Leader

Cherished Friend

Wesley & Carole Ashendorf

Sheldon & Debbie Bootin

Howard & Beverly Feldman

Danny & Barbara Gold

Rick & Dorit Guttman

Nancy Beren & Larry Jefferson

Basil & Doreen Joffe

Roger & Evelyn Medvin

Gideon & Nava Miller

Ira Mitzner & Riva Collins

Irving Rotter

Wayne & Laura Yaffee

Houston, Texas

לעילוי נשמות אבותינו ומורינו

יצחק צבי בן יעקב ולאה ז"ל
שאול גרשון בן חיים
שמואל ואיטה חיה ז"ל

תוכן העניינים

הקדמה: סיפור בהתהוות מזה מאה שנה	יז
ראשי פרקים	כב

חלק א: היהדות מתמודדת עם מלחמה

פרק 1: מלחמת העולם הראשונה והבטחת השווא של הפציפיזם	
מלחמה כעבודת אלילים:	
הרב תמרת וזוועות מלחמת העולם הראשונה	3
חיילים יהודים משרתים בצבאות יריבים	5
להרוג בשם אלוהים? כתב הגנה לפציפיזם	7
הטיעון המקראי נגד פציפיזם:	
הרג הוא לעיתים חובה מוסרית	10
לא בחיל ולא בכח? העוצמה ומעלותיה	11
תוצאותיו המרושעות של הפציפיזם: גנדי, בובר והנאצים ...	15
פרק 2: מלחמה כוללת, פונדמנטליזם דתי ורוחות הרפאים של כנען	
חזיונותיו המשיחיים של הרב קוק	
במלחמת העולם הראשונה	18
הבטחותיה של הלאומיות וסכנותיה	19
מלחמה כוללת ועידן המלחמה הבלתי מרוסנת	21
ריצ'רד דוקינס ומחיית עמלק ושבעת עממי כנען	23
'מלחמות קודש'? מגבלות במלחמה וגבולות	
האפולוגטיקה	25

נקיפות המצפון של משה זיידל

- 29 והמוסר המתפתח של הרב קוק.
34 מה עושים כשנדרשות טקטיקות אכזריות?

פרק 3: חבר הלאומים והתקווה הנכזבת מהמשפט הבין-לאומי

- 36 יהודים בין-לאומיים וחלומות על סדר עולמי חדש.
38 שני רבנים מנודים ודימויו העצמי המשתנה של היהודי.
41 הגדודים העבריים ורוח ההגדרה העצמית החשמונאית.
43 מקדש שלום ללא קורבנות?
45 ערכן של אמנות.
המהומות הערביות בפלשתינה וניצחון האינטרסים
47 המדיניים של בריטניה.
‘לא אכשר דרא’ – הדור אינו מוכן:
גישתו של יעקב רובינסון.
51
53 רואנדה, סוריה וספרה של סמנתה פאוור.
57 האם הטרור משתלם?

פרק 4: פעולות התגמול, טוהר הנשק והמרד הערבי הגדול,

1939–1936

- 58 יום ראשון השחור והוויכוח על ‘הבלגה’ או ‘תגובה’.
60 פעולות תגמול בעידן המלחמה הטוטלית.
62 אורד וינגייט ופְּלָגוֹת הלילה המיוחדות.
64 הוויכוח המוסרי על פעולות תגמול.
סיפור שכך וההיסטוריה היהודית:
הטיעון בזכות פעולות תגמול חסרות הבחנה.
66
70 מלחמות אינן מבחינות בין צדיק לרשע.
‘לא תרצח!’ הנימוק ההלכתי נגד פעולות תגמול
חסרות הבחנה.
73

פרק 5: מצבי חירום עליונים והחובה המוסרית לשרוד, 1938

- 78 נימוקים אחרים בזכות פעולות התגמול של האצ"ל.
79 דילמת ‘הידיים המלוכלכות’ וגישת ה’מוסר מתוך אחריות’..

- 81 'ידיים מלוכלכות' וגבולות זכויות האדם
 83 האם בשנת 1938 נוצר מצב חירום עליון?
 85 במבט לאחור: מי צדק? הדיון על הבלגה מול תגובה
 לקח מההיסטוריה היהודית: אסור שדם יהודי
 87 יהיה הפקר!

פרק 6: האם יהודים מחויבים לסטנדרטים מוסריים גבוהים יותר של לחימה?

- 89 הוויכוח על פעולת קיביה
 90 הוויכוח על פעולת קיביה וחזרתן של פעולות התגמול
 92 אברהם לעומת יהושע? ערכים סותרים בסיפורי המקרא
 94 ישעיהו ליבוביץ' וצביעותו של הגינוי העולמי

פרק 7: קודים מוסריים: אתיקה או מוסכמות?

- הרב שאול ישראלי: מדינת ישראל מחויבת
 רק לאמנות בין-לאומיות 97
 מדוע איננו מכוונים אש לעבר ילדי האויב?
 חולשתן של האמנות הבין-לאומיות 99
 הבעיה עם "מוסכמות מוסריות" 101
 אתגר ההדדיות: מה קורה כשאחד הצדדים
 מפר את הכללים? 102
 הסיבות המוסריות להימנע תמיד מפגיעה באזרחים 104
 הרב גורן והתפתחות המוסר הצבאי היהודי 106

פרק 8: מודל רב-ערכי יהודי למוסר צבאי

- האם יש ליהדות מה ללמד על מוסר מלחמה? 109

פרק 9: ההפצצות על דרזון

- מודל רב-ערכי יהודי הלכה למעשה 114
 מקולם גדוול ופסלו של ארתור 'המפציץ' האריס 116
 להציג את העובדות לאשורן 120
 הפשיטה על דרזון במסגרת המודל הרב-ערכי היהודי 122

חלק ב: מוסר היציאה למלחמה – ממלחמת העולם השנייה ועד קום מדינת ישראל

פרק 10: מלחמת העולם השנייה והמאבק להגנה עצמית ולכבוד לאומי

- 131 מבתי סוהר בריטיים ועד מדי היוניון ג'ק.....
שירות יהודי במלחמת העולם השנייה:
133 פטרויות, נקמה והגנה עצמית.....
135 "כצאן לטבח יובל" ושיקום הכבוד היהודי.....
136 לעיתים מלחמה קשה עדיפה על פני פיוס.....

**פרק 11: הגנה על החיים או כבוד? מצדה, מרד גטו ורשה
וההסתברות להצלחה**

- 138 כבוד לאומי והגנה ב'מאתיים ימי החרדה'.....
141 ההסתברות להצלחה: אלעזר בן יאיר מול יוחנן בן זכאי ...
144 ההסתברות להצלחה ו'התקוממות או שנמות'.....
147 הוויכוח סביב מרד גטו ורשה: התאבדות או קידוש השם?..
149 איבוד עצמי לדעת – בין מצדה, ורשה והקמיקזות.....

פרק 12: מרד האצ"ל והדילמה מתי למרוד

- חירות או מוות: מנחם בגין נגד השלטון הבריטי
153 ומול הרפיסות היהודית.....
154 האם ההלכה תובעת לציית לשלטון בלתי לגיטימי?.....
159 למרוד או לא למרוד? רוחות הרפאים של בר כוכבא
מיהו 'בעל הבית'? אתגר הרשות המוסמכת
161 ומודל המהפכה האמריקנית.....
162 חלוצים או בדלנים מגזריים?.....
164 סזון, אלטלנה והאיום במלחמת אחים.....

פרק 13: מי מחליט מתי לצאת למלחמה? מדוד המלך עד בן גוריון

- 168 הדילמה של כוחות מלחמה מאוזנים.....
"כִּי כֹזֶה וְכֹזֶה תֹּאכַל הָחָרִב": מגבלות על מלחמות
170 לאור מעשה דוד ובת שבע.....
171 מהי השיטה הטובה ביותר לפיקוח על יציאה למלחמה?..
172 מי צדק, האצ"ל או ההגנה?.....

פרק 14: תוכניות החלוקה ומלחמת העצמאות

- סיפור על שני כרוזים: האם תלמידי ישיבות
חייבים להתגייס? 174
- ריבונות יהודית: הגנה עצמית או כיבוש
שהוא מצוות עשה? 176
- תוכנית החלוקה משנת 1937: האם יהודים רשאים
לוותר על זכותם על חלק ממולדתם? 178
- תוכנית החלוקה של האו"ם משנת 1947:
מדוע שינו הרבנים את דעתם? 182
- שני מודלים ללוחמה לאומית: הגנה עצמית או
כיבוש דתי? 183

חלק ג: מלחמות מונעות ומקדימות – הלוחמה הישראלית, 1956–1982

פרק 15: מכה מקדימה או מלחמת מנע?

- מאבק בטרור וההבחנה הקריטית בין מכה מקדימה
למלחמת מנע 191
- ויכוח תלמודי עמום וספקטרום היוזמות להגנה עצמית 193

פרק 16: מכות מקדימות: מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים

- הוויכוח בין המנהיגים הדתיים ערב מלחמת ששת הימים ... 196
- תרחיש 1: איום מיידי אמין וחמור 198
- האם אמנת האו"ם מאפשרת מכות מקדימות –
והאם זה משנה? 200

פרק 17: מבצע סיני 1956: "מלחמת ברירה" מוסרית

- תרחיש 2: מניעת הידרדרותו של סכסוך בעצימות
נמוכה לפלישה כוללת 203
- האם פלישת ישראל לסיני בשנת 1956
הייתה תגובה מידתית? 206
- כתב ההגנה המוסרי של מבצע סיני 207
- הרטוריקה המוטעית של 'אין ברירה' 210

היה גלוי לב עם אזרחיך והגדר יעדים צנועים 211

פרק 18: הפצצת הכור הגרעיני בעיראק ודוקטרינת בגין

תרחיש 3: תקיפת מנע של האויב בטרם

הבשלת איומים קונקרטיים 213

הפצצת הכור הגרעיני בעיראק (1981) 216

לקחים מהיטלר וממשבר הטילים בקובה 219

פרק 19: מבצע שלום הגליל בשנת 1982 והכישלון המוסרי הגדול של ישראל

מלחמת הברירה של בגין 224

שלוש אפשרויות ודרך שנבחרה ולא בוצעה 226

המרד המפתיע של הרב יהודה עמיטל 228

ממלחמת מצווה למלחמת רשות? 232

שוב, הוויכוח על 'שטחים תמורת שלום' 235

חלק ד: מוסר הלחימה במלחמה

פרק 20: כשהמלחמה מתחילה: מצורים בלבנון והחובה להותיר פתח מילוט

אתגרי הלוחמה הא-סימטרית במצור על ביירות 241

פולמוס הרב גורן מול הרב ישראלי 243

המצור על טריפולי בשנת 1983 והעיקרון

'לעשות כמיטב יכולתנו' 246

פרק 21: לאחר תחילת המלחמה: אחריות מוסרית משתנה בלחימה בשטח בנוי

'ניצחון או מוות' בעין חילוה 249

מי נושא באחריות מוסרית בלחימה בשטח בנוי? 251

איוון בין אחריות מוסרית לאסטרטגיה צבאית

בלחימה א-סימטרית 252

המהר"ל מפראג ולוחמה קולקטיבית 256

'הקש בגג' והניסיון להזהיר בלתי מעורבים 258

פרק 22: מטרות צבאיות לגיטימיות: צורך צבאי

ועקרון ההבחנה בעזה ובלבנון

ההצעה לפוצץ את תחנות הכוח של לבנון:

- 262 צעד "העולה על הנדרש"?
מטרות דו שימושיות, פצצות מצרר ובעיית הנזק
265 לטווח ארוך.
267 הוויכוח על סיכולים ממוקדים כאמצעי מנע.
269 הקו המטושטש בין לוחמים למי שאינם לוחמים
הרודפים ללא אשמה: שיירת ה"ה ו'השורד האחרון'
272 באפגניסטן.

פרק 23: מידתיות – והזדמנות עצומה שהוחמצה

פעילי זכויות אדם וקרקוע משמעותה המקורית

- 276 של 'מידתיות' (Proportionality)
277 האם אפשר ליצור כלל מפורט של מידתיות?
279 בלוחמה א-סימטרית אין כללי מידתיות.
282 מקרה מבחן: ההתנקשות בסלאח שחאדה.
284 המחיר המוסרי של אי פעולה: חיסול מנהיגות חמאס.

פרק 24: הצדקת נזק נלווה בסרביה ובמזרח התיכון

- 288 'הפצצת דמורליזציה' או 'הפצצה טקטית'?
290 דוקטרינת התוצאה הכפולה ומבקריה
293 'כוונה כפולה' וסיכון חיילים כדי להימנע מנזק נלווה
עניי עמך קודמים: שמירה על ביטחון כוחותינו
295 כעורך מוסרי עליון.
298 מלחמה כאירוע קולקטיבי.
301 גורל משותף, לא עונש קבוצתי.
'תמונת ניצחון מעורפלת' והסכנה המוסרית
302 שבהיעדר פעולה

פרק 25: תדמית ציבורית ו'אפקט CNN' בכפר קאנא בלבנון

האם על הדימוי הציבורי של מדינה להשפיע על

- 308 פעולותיה הצבאיות?

309	מקרה 1: הטבח בסברה ושתילה.....
312	מקרה 2: נפתלי בנט והפצצת כפר קאנא.....
316	ההפצצה השנייה בשוגג על כפר קאנא.....

מחשבות לסיום על עתיד המוסר הלוט בערפל

319	טכנולוגיה ומקסם השווא של 'לוחמה מדויקת'.....
-----	--

323	תודות.....
327	הערות.....

הקדמה

סיפור בהתהוות מזה מאה שנה

ספר זה נכתב על הדילמות המוסריות של מלחמת חרבות ברזל, אף שנכתב לפני 7.10.2023, השבת השחורה של שמחת תורה תשפ"ד. אסביר:

לפני שנים אחדות הזמנתי אחד הפילוסופים הבכירים בישראל לדבר בפני קבוצת סטודנטים שלי בירושלים על הקוד האתי של צבא ההגנה לישראל. בתום ההרצאה שאלה אחת מהתלמידות כיצד משפיעה מחשבת ישראל על ההתנהלות הצבאית. הפילוסוף, שאומנם אינו איש דתי אך בקיא במקורות יהודיים, הגיב בחריפות: "מה היהדות יכולה ללמד אותנו על אתיקה צבאית?! אולי הלכות אשת יפת תואר, העוסקות בתנאים שבהם מותר להתחתן עם אישה זרה שנלקחה בשבי?! זו אתיקה צבאית שעדיף בלעדיה".

ספר זה הוא תגובתי לאותה שאלה, שנותרה ללא מענה. ההגינות מחייבת לומר שהיה משהו בדבריו של הפילוסוף. המקורות היהודיים הקלסיים אינם עוסקים באריכות באתיקה של לחימה. לנוכח הנסיבות ההיסטוריות, יהודים לא היו מעורבים במיוחד בענייני צבא במשך מאות שנים בשל מצבם המדיני המשפיל. זאת אף שמקורותינו עשירים בספרות ענפה הקשורה בתיקון המידות והתנהגות מוסרית נאותה. יש לנו מסכת אבות על מידות טובות, אך אין לנו מסכת צבאות שתלמד על ענייני קרבות ומוסר לחימה. התבוננות בעיון במקרא ובתולדות עמנו מחייבת לומר

ביושר כי ההתנהלות המוסרית הצבאית של אבותינו הייתה לעיתים אכזרית למדי. במובנים רבים היא דמתה להתנהגותם המוסרית של עמים אחרים בשדה הקרב באותה תקופה.

ואף על פי כן, במשך מאה השנים האחרונות פיתחו רבנים והוגי דעות יהודים תפיסות ותובנות עמוקות בנושאי מלחמה ואתיקה. הקורפוס המשפטי והתאולוגי שהצטבר עסק בשלל סוגיות: החל בגיוס לצבא, ביציאה לקרב ובטקטיקות צבאיות, וכלה בפשרות טריטוריאליות למען השלום (ועוד). אולם כתבים אלה ברובם אינם מוכרים ביותר. על פי רוב, קהל הקוראים שלהם מורכב מתלמידי חכמים, ורק לעיתים רחוקות הם עוסקים בדיונים אתיים רחבים המצויים לרוב בספרות הפילוסופית הכללית. אפשר לומר כי לספרות הרבנית אין עניין רב לתרום לשיח העולמי בתחום זה. יש להצטער על כך, שכן רבים מהרבנים עוסקים, ולו במשתמע, בשיחה או בויכוח עם מלומדים אחרים הכותבים על התפתחויות דומות בגיאופוליטיקה, בדין הבין-לאומי ובאתיקה.

מתברר שליהדות יש הרבה מה לומר בנושאים אלה. היא פשוט מעולם לא הצטרפה לשיח. הספר שבידיכם נועד לשנות מצב זה.

עניינו של ספר זה אינו רק באתיקה, אלא גם בנרטיב היסטורי. הוא מספר כיצד יהודים נאלצו להתמודד מחדש עם אתגריהן המוסריים של מלחמות. לאחר מאות שנים של אי לחימה, שוב חזרו היהודים לשדה הקרב. העימות הזה אילץ אותם לנסח השקפת עולם אשר מגוננת על אינטרסים קהילתיים, אך עם זאת משקפת אמונות יהודיות. חלק מערכים אלו נשאב ממקורות יהודיים קלאסיים, וחלקם האחר הוא הפקת לקחים מהניסיון שהצטבר בהיסטוריה היהודית. בעקבות מאות רבות של חוסר אונים, יהודים היו צריכים לשאול את עצמם: בעצם, מה פירוש הדבר להילחם כיהודים? התשובות שניתנו לשאלה זו סייעו לעצב את הרגעים ההיסטוריים המרכזיים לאורך למעלה ממאה השנים האחרונות, וגם התעצבו מכוחם: מלחמת העולם הראשונה; יצירת חבר הלאומים והאו"ם; הפצצת הירושימה, נגסאקי ודרזדן; השואה; הקמת המדינה; מלחמות בלתי פוסקות עם העולם הערבי; טרור כמעט יום-יומי ושתי אינתיפאדות; אירועי ה-11 בספטמבר, ועוד. חלק מהאירועים הנידונים בספר מוכרים היטב, אחרים פחות, אך כולם מילאו תפקיד מכריע בסיוע ליהודים וליהדות לגבש תפיסת עולם אתית על דילמות צבאיות.

ספר זה שואב מן הספרות הפילוסופית, ההיסטורית והרבנית, ומנסח

השקפה הוליסטית על הדילמות האתיות הכרוכות בלחימה. זהו הניסיון הראשון בעברית ובאנגלית להציג נקודת מבט יהודית שיטתית על מוסר צבאי. הוא מושרש במקורות מסורתיים של אתיקה יהודית אך נשאר מובן גם לקורא הכללי. מסיבה זו, הפרקים מאורגנים לפי נושאים, המוכר לכל מי שמורגל בקריאת היצירות הרבות המתפרסמות בימינו בנושאי אתיקה צבאית, כגון ספריהם המוכרים של מייקל וולצר או בריאן אורנד. מי שמכיר את הספרות הזאת יראה בתוכן העניינים רשימה מוכרת ומסודרת של הנושאים החשובים ביותר באתיקה צבאית וסעיפיה.

האירועים מתוארים ברובם בסדר כרונולוגי לנוחות הקורא, אך עיתים נקפוץ קדימה ואחורה בזמן כדי לחדד את הטיעון. התובנות רלוונטיות לא רק ליהודים ולהגות היהודית, אלא גם לנושאים מרכזיים שאסטרטגים צבאיים עוסקים בהם בימינו. תפיסת העולם העולה ממקורות יהודיים יכולה בהחלט להנחות כל מי שמתעניין באתיקה צבאית כיום.

כמובן, לפני הסקת מסקנות רחבות יותר, יש ללמוד את המקורות היהודיים בהקשר שבו הם מובאים. לאורך כל הדרך השתדלתי להימנע מניסיון 'לכופף' את מחשבת ישראל כך שתצעד בתלם שחרשו המודלים הרגילים של האתיקה הצבאית. במקום זאת, העמדתי את הכתבים היהודיים בריאלוג עם שיח פילוסופי חילוני, במטרה להציג תפיסת עולם שיטתית שהיא יהודית ובעלת תובנות כלליות כאחד.

העמדות הננקטות בפרקים הבאים שואבות ממעייני תובנותיהם של גדולי ישראל והוגי דעות יהודים, אך הספר אינו מתיימר לסכם את עמדותיהם ואת תפיסת עולמם. הוא מספר את סיפור התמודדותם עם דילמות מוסריות חדשות, ופורס את ניסיונותיי לבנות על בסיס התובנות שלהם השקפת עולם הוליסטית באשר לאתיקה צבאית. קוראים שונים שמקורות וסיפורים אלה יהיו לנגד עיניהם יגיעו ללא ספק למסקנות אחרות מאלה שהגעתי אליהן בנושאים מסוימים. עם זאת, תקוותי היא שהמודל המוסרי הכללי שאני מציע כאן להתמודדות עם דילמות צבאיות מוסריות יהיה משכנע. אם הוא רק יעורר שיח שבו יתברר כיצד היהדות מציעה מענה לדילמות המוסריות הדוחקות שיהודים ואנשי המערב עומדים בפניהן היום – והיה זה שכרי.

את ההקדמה הזאת כתבתי באלול תשפ"ג (ספטמבר 2023), עם תוכנית

להוציא את הספר באנגלית 'אחרי החגים', כשחוזרים לשגרה. ואז פרצה המלחמה האזרחית הזאת. איכשהו, למרות כל הקשיים בארץ, הצליחה הוצאת מגיד להוציא את הספר לקראת תחילת שנת 2024.

בהמשך השנה כתבתי מאמרי דעה רבים בעיתונות היהודית והכללית, בארץ ובעולם, ובהם דנתי באופן שבו עקרונות אתיים יהודיים רלוונטיים למלחמה הזאת. דיברתי פעמים רבות מעל במות שונות, ובכלל זה לפחות שתיים-עשרה נסיעות לחוץ לארץ, כדי להסביר מדוע המלחמה הזאת צודקת, למרות כל המתים בצד הפלסטיני והביקורת הבין-לאומית. בכל זאת, עם הוצאת הספר בעברית, החלטתי להסתפק בתיקונים קלים עבור הקורא הישראלי, ולא להוסיף פרקים על המלחמה הנוכחית, משתי סיבות:

1. בעת מלחמה, דיון מעמיק בדבר החלטות שונות הוא כמעט בלתי אפשרי. חסר מידע קריטי רב כדי לדעת את כל השיקולים שעלו לפני הפעולות החשובות ובמהלכן. רק אחרי תום מלחמה חוקרים את כל האירועים לעומק, ואז אפשר לדון ברצינות. כפי שהקורא יראה בהערות השוליים, הדיונים בספר על מלחמות קודמות מבוססים על מחקרים מעמיקים שניתחו את כל הגורמים הרלוונטיים.
2. קוראי הספר העידו שהם הבינו היטב את הרלוונטיות שלו למלחמה הנוכחית, אף שלא התייחסתי אליה. רוב הספר קשור מאוד לשיח הציבורי העכשווי על יהדות, אתיקה ומלחמת "חרבות ברזל". למשל:

- אחריות הצבא למנוע נזק לבלתי מעורבים ומחויבות המדינה להגן על חייליה (פרקים 20-24)
- האחריות לטפל בדימוי המוטעה העולה מסרטונים וממידע חלקי המופצים ברשתות החברתיות ובטלוויזיה (פרק 25)
- תפקידו הראוי של בית הדין הבין-לאומי לצדק וגופים בין-לאומיים נוספים וסיכוייהם לפתור סכסוכים בין מדינות (פרק 3)
- מהם גבולות המוסר בלחימה נגד אויב כמו ארגון חמאס שאינו מקבל על עצמו שום מגבלות? האם יהודים מחויבים לסטנדרטים מוסריים גבוהים יותר מאויביהם? (פרקים 4-7)
- האם בשלב כלשהו של המלחמה בעזה, כאשר לכאורה נחלש האיום של חמאס לטווח קצר במידה ניכרת ביותר, המלחמה הפכה למלחמה

מבחירה? ואם כן, האם יש משמעות בכלל למוסריות של מלחמה?
(פרקים 17, 19)

- האם ישראל חייבת לתקוף את הכור הגרעיני באיראן, אם אומנם היא יכולה להשמידו? (פרק 18)
- קבינט המלחמה היה מצומצם מאוד במלחמת "חרבות ברזל". האם הדבר מוצדק? כיצד מונעים ממניעים אישיים להשפיע על החלטות גורליות? (פרק 13)
- הציבור החרדי טוען שיש פטור ללומדי תורה מגיוס, והציבור הדתי-לאומי (וכלל הציבור הציוני) טוען, ובצדק, שאין דבר כזה. מה ההלכה באמת חושבת על הצורך להגן על עצמנו? כיצד זה קשור למחלוקת הקלסית בין הימין לשמאל על נסיגה משטחים בתמורה להסכם שלום? (פרקים 10, 14)
- קולות רבים במרחב הציבורי מצטטים מהמסורת היהודית ומגיעים למסקנות מעשיות הפוכות. האם יש באמת משהו 'יהודי' לתרום לשיח של אתיקה צבאית? (פרקים 2, 8-9)
- בציבור הישראלי מודגש שהציונות אמורה למנוע טבח כמו זה שאירע ב־7/10. האם המסורת תומכת בדמות של יהודים כלוחמים? (פרק 1)

וכן הלאה.

בעת כתיבת השורות הללו, לצערנו קברנו את התושב השלושים ז"ל מן העיר מודיעין שנפל מאז שמחת תורה שעבר, בתוך יותר מ־1,700 קורבנות ונופלים בקרב. האחייני שלי, מילואימניק מסור, מעבר לגבול לבנון, אחיו הגדול מחכה לפקודה חדשה ביהודה ושומרון כלוחם בדובדבן, ובתי ממשיכה בקורס שלה במחנה גלילות. הדילמות הנדונות בספר הן אמיתיות מדי. אני מקווה שהוא ייתן לציבור מסגרת יהודית-ישראלית לשיח ציבורי פורה ועשיר.

שלמה ברודי

ערב שמחת תורה, תשפ"ה

מודיעין

ראשי פרקים

חלקו הראשון של הספר יבחן כיצד הגיבו רבנים שונים על מושגים אתיים מרכזיים שעלו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ומייד לאחריהן. בכלל זה: פציפיזם, מלחמה כוללת, ממשל משפטי בין-לאומי, חסינות אזרחית והתאוריה הדוגלת ברעיון האמנה החברתית. כתבים מוקדמים אלה התמודדו עם המורשת המוסרית המורכבת של המקרא, והתחבטו בשאלה האם נורמות צבאיות רגילות יעמדו באמות המידה הקפדניות של כללי המוסר העכשוויים. ננסה להראות כי היהדות מציעה מודל מוסרי מתוחכם, המביא בחשבון כמה ערכים מרכזיים כאשר יש הכרח להכריע בדילמות אתיות.

המשך הספר, הדרן באירועים בין השנים 1940 ו-2014, מתאר ומנתח השקפות יהודיות על ההבחנות הקלסיות בתורת המלחמה הצודקת השולטות בשיח העכשווי על אתיקה צבאית, בפרט: התנאים המצדיקים יציאה למלחמה (הידועים בספרות הפילוסופית בשם *jus ad bellum*) וכללי ההתנהלות במלחמה (המכונים *jus in bello*).

בחלק השני של הספר נתמקד בתקריות בולטות בהיסטוריה הצבאית המוקדמת של הציונות, שהעלו דיון בקריטריונים הקלסיים הדרושים ליציאה למלחמה: סיבה צודקת, הסתברות להצלחה, שאלת הסמכות ועוד. בוויכוחים הללו חזרו פתאום לחיים סיפורים מההיסטוריה היהודית העתיקה, דוגמת מצדה ומרד בר כוכבא.

בחלק השלישי תידון השאלה האם מלחמות מצווה (לצורך הגנה עצמית) מחייבות להמתין לכך שהאויב יירה את הירייה הראשונה, או שמא ראוי לפתוח במכה מקדימה או במתקפת מנע. כאן יובאו הדוגמאות

ראשי פרקים

מהחלטות מרכזיות שקיבלו מנהיגי ישראל לצאת למלחמה בין השנים 1956 ו-1982. נבחן גם את דרכי תגובתן של ארצות הברית ומדינות אחרות למצבי מלחמה, תוך התמקדות מיוחדת בפלישות לעיראק ולאפגניסטן במסגרת 'המלחמה בטרור' הרחבה יותר.

החלק הרביעי בספר דן בשאלה כיצד יש להתנהל בלחימה משעה שהמלחמה פרצה. נושאים אלה עלו על סדר היום בשנים האחרונות, שעה שמראות עקובים מדם מעזה ומלבנון, מעיראק, מאפגניסטן וממקומות אחרים מציפים סוגיות של 'מידתיות' ו'חסינות אזרחית'. נראה כיצד מונחים אלה משמשים לרעה, ונטען כי איזון בין ערכי מוסר שונים הוא הדרך היחידה להילחם היטב ולהישאר בני אדם.

רוב הספרות בעולם העוסקת כיום באתיקה צבאית מסתמכת על דוגמאות משיטות הלוחמה שמדינת ישראל משתמשת בהן. לפני מאה שנה הייתה אפשרות זו חלום באספמיה בעבור הדמויות הראשיות בספרנו. למעשה, בעבור הדמות הראשונה היא הייתה חלום ביעותים.

נצא לדרך.

חלק א

היהדות מתמודדת עם מלחמה

פרק 1

מלחמת העולם הראשונה והבטחת השווא של הפציפיזם

מלחמה כעבודת אלילים: הרב תמרת וזוועות מלחמת העולם הראשונה

השנה היא 1920, ורבה של העיירה הקטנה מילצ'יץ' (כיום חלק מפולין) עורך לעצמו דין וחשבון על הקדמה לכאורה שנרשמה באירופה מאז תקופת ההשכלה. התבונה והשכל הישר הצליחו להעביר מן העולם רבות מן הרעות החולות – אמונות תפלות, בורות, איולת וסגידה חסרת פשר. אולם רעיון הרסני אחד שרד והרס הכול: המלחמה. אירופה הותירה על כנו את "האליל דמתקרי [הקרוי] 'ארץ המולדת' ואת פולחנו דמתקרי 'מלחמה'".¹ רעיון הרסני זה החריב את היבשת המתקדמת בעולם והותיר את תושביה מרוסקים.

ללא ספק, הרב אהרן שמואל תמרת (נהגה תמֶר'ס: 1869–1931) לא היה האדם היחיד שבעקבות מבט לאחור על מלחמת העולם הראשונה דחה מכול וכול את מוסר המלחמה. עשרות מיליוני בני אדם נהרגו או נפצעו בסכסוך גדול, שסיבותיו לא היו ברורות לחלוטין, ואשר נחל כישלון חרוץ במימוש ההבטחה להפוך ל"מלחמה שתשים קץ לכל המלחמות", כלשון הביטוי הפופולרי שטבע הנשיא האמריקני וודרו וילסון. מעבר לכאוס הגיאופוליטי, המלחמה הותירה מאחוריה גם טלטלה מוסרית, שכן רבים נאלצו להתמודד עם מה שעוללו להם – או עם מה שעוללו הם לאחרים.

וינסטון צ'רצ'יל, שבעת המלחמה שירת את בריטניה הן כקצין בצבא הן כשר בממשלה, תיאר ללא כחל וסרק את ההרס החומרי והתרבותי שהותירה אחריה:

הפצועים מצאו את מותם לכודים בין קווי אויב; גופות המתים נרקבו בשדה הקרב... גשם של פצצות הוטל מן האוויר ללא הבחנה. גזים רעילים מסוגים שונים חנקו את הלוחמים או חרכו את בשרם. לשונות של אש איכלו את גופותיהם. גברים נפלו מן האוויר אחוזי להבות, או טבעו לאיטם במצולות ים אפלות... אחרי שהכול נגמ, המדינות הנוצריות שוחרות התרבות והמפותחות מדעית גמרו אומר שלא להשתמש עוד לעולם בעינויים ובקניבליזם כאמצעי מלחמה לגיטימיים, אך אפילו התועלת בהימנעות משני אלה הייתה מוטלת בספק.²

לא האמונה ולא השכל הישר הצליחו להגביל את יצר ההרס העצמי של אירופה. כיצד הצליחה ציוויליזציה, הבנויה על רעיונות נאצלים של אמונה והיגיון, לשקוע לתהומות כאלה של שחיתות? נזקי המלחמה היו נחלתם של האירופים כולם, אך גורלם של היהודים הפך אותם גם יעד לפעולות אנטישמיות ייחודיות, ותכופות הופנתה כלפיהם אצבע מאשימה על תמיכה בצד 'האחר', יהיה אשר יהיה. כבר בתחילת 1915, עם התקדמות הצבא הרוסי בחזית המזרחית, נעקרו יהודים מבתיהם בפולין, באוקראינה ובאזורים מוגדרים אחרים בתוך 'תחום המושב' הרוסי. בתוך שנתיים גורשו מיליון יהודים, והופקרו לחסדיהם של חיילים ואזרחים צמאי דם ותאבי ביזה.³

בשנת 1915 ועדת הסיוע של יהדות רוסיה שלחה מפטרוגרד את ש' אנ־סקי (כינויו הספרותי של הסופר והמחזאי היידי הנודע שלמה זינביל רפפורט, מחבר 'הדיבוק'), לחלק סיוע לפליטים יהודים. אנ־סקי דיווח על מאות אלפי יהודים באזור גליציה (כיום במערב אוקראינה) שהיו "מוקפים בטבעת אש, דם ופלדה. הם היו מנותקים ונתונים לחסדי חיילים אלימים ואחוזי תזזית וקוזקים שתקפו אותם כלהקות של חיות פרא".⁴ בעיירה סדיגורה חיו כשבעת אלפים וחמש מאות יהודים; כל נשות העיירה, פרט לקבוצה שהסתיר רוקח נוכרי, נאנסו במשך שלושה ימים בספטמבר 1914. בבית כנסת חבוט, ששימש באותה שעה מרפאה לעת מצוא לחיילים

מלחמת העולם הראשונה והבטחת השווא של הפציפיזם

רוסים, מצא אנ־סקי בארון הקודש איקונין נוצרי במקום המיועד לספרי תורה. "לא יכולתי להסיר את עיניי ממראה חילול הקודש הנורא הזה, המבזה את קודשיה של שתי הדתות", כתב. "חייל מופרע ביצע מעשי תוקפנות כלפי אלוהים באותו להט אכזרי שדחף אותו לתקוף בני אדם".⁵

חיילים יהודים משרתים בצבאות יריבים

יהודים רבים היו רחוקים מלהיות משקיפים פסיביים במלחמה זו, ושירתו כחיילים פעילים משני צידי המתרס במלחמת העולם הראשונה. המספרים היו חסרי תקדים: יותר ממיליון יהודים שירתו בצבאות 'בעלות הברית' ועוד ארבע מאות וחמישים אלף ב'מעצמות המרכז'.⁶ חלקם, למשל אזרחים מטורקיה (ממעצמות המרכז) ורוסיה (מבעלות הברית), גויסו לשירות בידי שליטים שמהם סלדו. במדינות אחרות (כגון אוסטרו-הונגריה) נרתמו יהודים למאמץ המלחמתי מתוך הכרת תודה פטריוטית על מעמדם הבטוח יחסית בממלכה. גורמים פנימיים מילאו גם הם תפקיד נכבד ברצונם של חיילים יהודים לשאת בעול הצבא, שכן רבים מהם ביקשו לנקום ברוסים על הפוגרומים שביצעו בתחילת המאה בקישינב ובאודסה.

במקומות מסוימים נחשב השירות הצבאי מעשה של חובה דתית. הרב משה שמואל גלסנר מטרנסילבניה גינה מועמדים לגיוס, שהשתמטו ממנו בטענה ששירות צבאי ימנע מהם לקיים אורח חיים דתי. לדעתו, החיוב ההלכתי של 'דינא דמלכותא דינא' – החובה לקיים את חוקי המדינה – עולה בדמים, תרתי משמע: יהודים נדרשים לא רק לשלם מיסים (דמים בלשון התלמוד) אלא אף לסכן את נפשם. אם שירות לאומי כזה כרוך בחילול שבת ומצוות אחרות, יהי כן.⁷

רבנים שהיו אזרחי בעלות הברית סמכו אף הם את ידיהם על כך. הרב יוסף צבי הרץ, רבה הראשי של בריטניה, שיבח את החיילים היהודים וגינה את המשתמטים מחובותיהם הקרביות, בפרט את אלה שעשו זאת בשם הדת.⁸ אחד מרבני צרפת הכריז באפריל 1915:

אחיי ורעיי! מפארים אנו את חללי האמונה, שנמלאה סאת ייסוריהם, והקריבו את חייהם למען שלמות אמונתם הדתית. אהבת המולדת: כלום אין גם זו דת? אדם מקריב את חייו בעד ארצו – האין זאת כאילו מסר את נפשו למען אלוהיו?⁹

אין ספק כי הצהרות כאלה מפי רבנים וחכמי דת שימשו גם כדי להדוף טענה שהעלו אנטישמים רבים, כי היהודים נאמנים למולדתם רק כאשר הדבר נוח להם ומשרת את האינטרסים שלהם.

הגיוס ההמוני של יהודים לשורות הצבא במלחמת העולם הראשונה סימן נקודת מפנה בוויכוח פנים-רבני שנמשך מאתיים שנה באשר למעמדה המוסרי של מלחמה בין עמים בכלל, ובפרט בשאלת שירות חיילים יהודים בצבא ארצם. סוגיה זו הפכה אקטואלית לאחר המהפכה הצרפתית, בעת שהותר לראשונה גיוסם של חיילים יהודים לצבא. רבים מפוסקי ההלכה התנגדו עד אז לשירות של יהודים בצבא, בין היתר מחמת הקושי לקיים אורח חיים דתי בעת שירותם. עם זאת, מתוך הכרה בכך שלעיתים קרובות הדבר כלל לא היה נתון לבחירה (כמו ברוסיה הצארית, שהנהיגה גיוס חובה), לעיתים קרובות הסתפקו הרבנים במתן עצות לחיילים המגויסים כיצד לשמור ככל האפשר על הלכות השבת והכשרות. בהמשך ראה אור ספר מאת ה'חפץ חיים' (רבי ישראל מאיר כגן, 1839-1933), ששימש מדריך פופולרי לחיילים יהודים. בין השאר, כלל הספר חיזוק מוסרי בדבר הצורך להימנע ממלכודות היצר בענייני עריות בעת מלחמה ולהתרחק מפיתויים מיניים.

זמן רב לפני מלחמת העולם הראשונה, פרסמו רבנים רבים גילויי דעת עקרוניים, שהביעו התנגדות לשפיכות דמים חסרת הבחנה בעיתות מלחמה, בפרט בנסיבות שאינן מחייבות זאת לצורך הגנה עצמית. להשקפתם, לוחמה יוזמה – ובמיוחד כשהיא מכוונת נגד אוכלוסייה אזרחית (אך לא רק אז) – היא עבירה ברורה על מצוות 'לא תרצח'.¹⁰ על כך נוסף החשש שחיילים יהודים בצידו האחד של המתרס עלולים לגרום למותם של חיילים יהודים בצידו האחר (ירי דו צדדי בגרסה מוקדמת). הדיון בסוגיה זו הייתה נפוץ ביותר בספרות השו"ת ההלכתית לאורך המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים.¹¹

במלחמת העולם הראשונה החריפה מצוקה זו עוד יותר, והדילמה בין חובות העומדות בסתירה זו לזו התנסחה במלוא תוקפה: יהודים שאלו את עצמם למי נתונה נאמנותם: מיהם אחיהם האמיתיים שלמענם הם מוכנים למסור את נפשם ומיהם אלה שאינם 'משלנו', ואשר אותם מותר לקטול בשדות המערכה.

בפני אחד הרבנים, הרב זאב וולף לייטער, הועלתה שאלה האם מותר לכוהן להתגייס לצבא, "כיוון שיש בו איסור טומאה למתים, וגם כהן שהורג את הנפש יפסל לעבודה [של הקרבת קורבנות בבית המקדש]". בתשובתו פסק

מלחמת העולם הראשונה והבטחת השווא של הפציפיזם

הרב מה שפסק, ואגב מאמץ למצוא תקדים הלכתי המתיר הרג בשדה הקרב קבע כי באופן כללי מוטל "חיוב על כל חרדי לעבד בעד השלום העולמי לכל ישפך דם נקי בקרב הארץ ותשבת המלחמה"¹² – עצה נאה ללא ספק, אך אינה שימושית במיוחד לצעירים יהודים המתלבטים בין גיוס לבין השתמטות. כאמור, פוסקים אחרים לא הגבילו את עצמם לסעדים מעין אלה, שאומנם מלאים כוונות טובות אך תועלתם מועטה. נוסף על הרב גלסנר בגרמניה והרב הרץ באנגליה, רבים – בפרט בתנועה הרפורמית (אם כי לא רק בה) – אימצו את השירות הצבאי כדרך להשתלבות בחברה הלא-יהודית. הרב שמשון רפאל הירש מפרנקפורט (נפטר בשנת 1888), שנמנה עם החוגים האורתודוקסיים המסורתיים, שיבח את המתמסרים במלוא אונם ומרצם למען ארצות מולדתם. מעבר לעיקרון דינא דמלכותא דינא, כתב הרש"ר הירש כי מדובר במצווה דתית בפני עצמה:

להיות נאמן בלב ונפש אל המלך, אל הארץ והמדינה, להיות נמשך אחריהם באהבה רבה להתכבד בכבוד הארץ, גם להתאמץ בכל אשר תוכל להיטיב ולהועיל, כי התקנות והסדרים במדינה יפרחו וינוכו, למען תשיג המדינה על ידם את תכליתה ומטרתה לתכלית ההתאחדות.¹³

חובה זו, טען הרש"ר הירש, עומדת בתוקפה גם בשעה שהמדינה מציבה דרישות חמורות מן היהודים, לרבות הקרבת חייהם בהגנה עליה. במאה התשע-עשרה יהודים רבים הוציאו גישה זו מן הכוח אל הפועל בעת שירותם הצבאי. בעקבותיהם הלכו רבים נוספים במאה העשרים, בעת שחירפו נפשם למען המולדת בשדות הקרב של מלחמת העולם הראשונה.

להרוג בשם אלוהים? כתב הגנה לפציפיזם

בתום מלחמת העולם הראשונה, תפסו רבים את השיח הפטרייטי על 'מולדת', המלוכש ברטוריקה דתית, כסילוף חמור. אחד מהם היה הפילוסוף הלל צייטלין (1871–1942), ידידו של הרב תמרת. צייטלין גדל בקהילה חסידית ברוסיה, אך בהמשך חייו נטש את חיי הדת לטובת עולם הפילוסופיה, ובסופו של דבר היה לסופר נחשב ומוערך בחוגי הספרות העברית. לאחר מלחמת העולם הראשונה, חל מהפך: צייטלין אימץ מחדש את הדת, והפך למיסטיקן ולתאולוג חדשני. במאמר שנדפס בכותרת 'דבר

לעמים', הוא התגולל על כל החיילים אשר, לדבריו, נשאו את שם ה' לשווא: "עמים נלחמים בעמים, דמי אחים נשפכים כמים, ובעת ההרג ושפך הדם מזכירים הם את שם ד'! חפצים הם כי ד' יעזור להם לתקוע חנית בלב האח והרע, לנבל אותו ולבז את יגיעו!"¹⁴ לדעת צייטלין, אין לך דבר העומד בניגוד לרצון האלוהי יותר מן ההרס שמביאות עימן המלחמות.

האמת היא שכבר בעת המלחמה הכירו רבים מתושבי אירופה בכך שהיא נוראית ומיותרת לחלוטין. מדוע, אם כן, היא לא פסקה עוד קודם?¹⁵ לרב תמרת הייתה תשובה משלו לשאלה זו: אירופה הגיעה לסף תשישות רוחנית. הרעיונות הפוליטיים הגדולים של סוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים, ובהם הלאומיות והסוציאליזם, הולידו מהפכות עקובות מדם ומשטרים דכאניים חדשים. תמרת לא האמין שמוסדות חדשים, כגון חבר הלאומים ובתי הדין בהאג, יוכלו למנוע מאליהי הזמן הכוזבים – הלאום והמלחמה – לתבוע קורבנות אדם על מזבח הגשמת יעדיהם.

מסקנתו של הרב תמרת הייתה שהעולם, ובכללו העם היהודי, זקוק למהפכה רוחנית נגדית, כזו שתממש את הייעוד "מְלָאָה הָאָרֶץ דְּעָה אֶת ה'" (ישעיהו יא, ט) ותנחיל לאומות העולם את המסר המרכזי שכל בני האדם נבראו בצלם אלוהים.¹⁶ רק בדרך זו אפשר להביא את האנושות לכלל הבנה שמעולם לא הייתה תוחלת למלחמות וש'אין מלחמות צודקות', ובכך לממש את נבואת ישעיהו "לֹא יִשָּׂא גּוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (שם, ב, ד).

באמתחתו של הרב תמרת הייתה אפוא תשובה אחת בלבד: פציפזם. באופן כללי, הפציפזם גורס כי מלחמה היא לעולם שגויה וכי תמיד קיימת חלופה טובה יותר; אין בסיס מוסרי מוצק המצדיק מלחמה, ולעולם אין להשלים עם הרג המוני מסיבות מדיניות. כתמיכה בשיטתם מציגים בדרך כלל תומכי הפציפזם שלושה טיעונים מרכזיים:¹⁷

- תוצאותיה השליליות של המלחמה עולות תמיד על יתרונותיה (הטיעון ה'תועלתני').
- המלחמה עומדת בניגוד לחובתו היסודית של הצדק, שהיא הימנעות מנטילת חיי בני אדם (הטיעון ה'מהותי' או ה'דאונטולוגי').
- התנהגות לוחמנית היא מידה רעה, העומדת בסתירה לנורמות הידועות של מצוינות אנושית (הטיעון של תורת המידות).

מלחמת העולם הראשונה והבטחת השוויון של הפציפיזם

פציפיסטים רבים משלבים בהשקפתם אחד או יותר מן הטיעונים האלה. הרב תמרת מגייס לשיטתו את כולם. ראשית, לתפיסתו, אלימות – אפילו בשירות מטרה צודקת – תוביל בסופו של דבר לאלימות גדולה יותר (הטיעון ה'תועלתני'). בהתייחס להיסטוריה של המהפכות הפוליטיות האירופיות הוא קובע:

תכסיס המהפכות ההנה, לענות ברע על הרע של הרשעים, ספק מצליח ספק מריע עוד יותר. וכן אופן, איננו רק תרופה ארעית לשעה קצרה, כמו שראינו בחוש בכל הארצות שלקח בהן חופש על ידי רבולוציה אלמותית [=אלימה], שב ויפרח בזמן קצר אחר זה נגע הדספוטיות בבשר החברה כקדם.¹⁸

האלימות מנרמלת את עצמה. גם כאשר נוקטים דרך אלימה למען מטרה מוצדקת לכאורה, היא יוצרת עולם שבו הסדר הפוליטי מעניק לגיטימציה לשימוש בכוח. בסופו של דבר יופעל הכוח בשירותן של מטרות בלתי ראויות או יוצא אל הפועל באופן שאינו הגון. כל מהפכה אלימה בשם החירות מביאה רק עוד סוג של דספוטיות.

יתר על כן, כותב הרב תמרת: המקרא דוחה על הסף את עצם הרעיון של רצח (הטיעון הדאונטולוגי). שפיכות דמים, שהיא נטילת חייו של אדם, פסולה מן היסוד. גם את נפשנו שלנו היא משחיתה, שהרי כאשר אנו משתמשים באגרופ או בנשק, ולו רק לצורך הגנה עצמית, בסופו של דבר אנו גורמים לשינוי מהותי באופיינו, וכך ניטלת מאיתנו היכולת להבחין בין טוב לרע (הטיעון של תורת המידות).¹⁹

לפיכך המלחמה, שהיא פסולה כשלעצמה, משחיתה עוד יותר הן את החברה הן את אזרחיה. ואכן, זמן קצר לאחר השתתפותו בקונגרס הציוני העולמי הרביעי בשנת 1900, פרש הרב תמרת מן התנועה, בטענה שהציונות תהפוך בסופו של דבר לסוג נוסף של לאומיות שתעוות את בשורתה המרכזית של היהדות. לשיטתו, הטריטוריה האמיתית היחידה של העם היהודי היא עולם הרוח.

לנימוקיו הפילוסופיים והתאולוגיים של הרב תמרת בזכות הפציפיזם התווספה חוויה שהותירה בו רושם עמוק: בילדותו היה עד לאסונה של שכנה לא־יהודייה שהתבשרה על אוכבן בנה במלחמת רוסיה-טורקיה. "אמו של החייל מיררה בבכי, והילד היהודי הקטן בכה עמה. מכאן ואילך הייתה דעתו

של הילד נתונה כולה לאימה שבמלחמות".²⁰ ראוי לציין כי חוויות כאלה תרמו יותר מכל טיעון אינטלקטואלי לעורר השראה בפציפיסטים במשך מאות שנים. היו רבנים רפורמים אמריקנים שהשתעשעו ברעיון לאמץ, יחד עם קהילותיהם, עמדה פציפיסטית עקרונית לאחר זוועות מלחמת העולם הראשונה. תופעה זו הייתה רווחת מאוד גם בקרב חוגים אחרים.²¹ חרדים אנטי-ציונים אחדים תיעבו את המיליטריזם היהודי לא פחות מאשר הרב תמרת,²² אך לא הייתה דמות חרדית שדגלה בפציפיזם בשיטתיות יותר ממנו.

הטיעון המקראי נגד פציפיזם: הרג הוא לעיתים חובה מוסרית

השקפת עולמו של הרב תמרת מפתה אך אינה משכנעת; למעשה, אף טמונה בה סכנה. אין מחלוקת שהיהדות שואפת להתגשמות החזון "לא יִשָּׂא גֹי אֶל גֹּי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (ישעיהו ב, ד); כזה הוא החזון האסכטולוגי בנבואות ישעיהו, מיכה ואחרים. נבואות אלה, יחד עם טקסטים מקראיים נוספים, העניקו השראה ליוזמות שלום רבות במהלך ההיסטוריה. ואף על פי כן קשה מאוד לטעון כי המקרא יוצא חוצץ נגד כל המלחמות באשר הן. גיבורי המקרא המרכזיים – מאברהם עד משה, יהושע ודוד – עמדו בראש צבא או נלחמו בקרבות שעליהם ציווה האל או נתן את ברכתו לפתוח בהם. כאשר חיילים היו יוצאים למלחמה, הכהן היה מתייצב לפניהם ומכריז: "שָׁמַע יִשְׂרָאֵל אִתְּם קְרָבִים הַיּוֹם לְמִלְחָמָה עַל אִיְיָכֶם אֵל יְיָ לְבַבְכֶם אֵל תִּירָאוּ וְאֵל תַּחְפוּזוּ וְאֵל תַּעֲרָצוּ מִפְּנֵיהֶם; כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הֵהָלֵךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם אִיְיָכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם" (דברים כ, ג-ד). נביאי ישראל ראו בעיני רוחם את המלחמות הגדולות העתידות להתחולל בעולם לפני ביאת המשיח והתגשמות חזון אחרית הימים של שלום וצדק.

ואכן הנביא מיכה, אף שהתנבא על עידן השלום העולמי שבו יתקיים הייעוד "וְכָתְתוּ חֶרְבֵּיהֶם לְאֵתִים וְחִנִּיתֵיהֶם לְמִזְמֹרוֹת לֹא יִשָּׂאוּ גֹי אֶל גֹּי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" (מיכה ד, ג), צפה גם את שקיעתם של אויבי היהודים שתושג בכוח הזרוע: "כִּי קִרְנָה אֲשֵׁים בְּרִזְל וּפְרָסֶתִיךָ אֲשֵׁים נְחוֹשָׁה וְהִדְקוֹת עַמִּים רַבִּים" (שם, יג). אכן, לעתיד לבוא תתבטלנה המלחמות, אך אין פירוש הדבר שהאדם פטור מפעולה להגשמת ייעוד זה.²³

פציפיסטים טוענים כי איסור שפיכות דמים הוא חובה מהותית – "לא תרצח" (כלומר אל תהרוג, ללא יוצא מן הכלל). הפילוסופית אליזבת אנסקום מציינת כי פציפיסטים מתעלמים מההבדל המכריע בין שפיכת דם נקי

מלחמת העולם הראשונה והבטחת השווא של הפציפיזם

לשפיכת דם בכלל.²⁴ אכן, אין הצדקה מוסרית להרוג מתוך קלות דעת וזדון את מי שלא עשו דבר המצדיק את הפקעת זכותם לחיים. אך תוקפנים מזידיים נמצאים בקטגוריה אחרת לגמרי, שכן מעשיהם מתועבים עד כדי כך שהם מצדיקים – ואף תובעים – ענישה. בתלמוד נלמד רעיון זה מן הפסוק העוסק בגנב הבא במחתרת. בנסיבות מסוימות, מתירה התורה להרוג את הגנב כמעשה של הגנה עצמית:²⁵ "אם ברור לך כשמש שיש לו שלום עמך – אל תהרגהו, ואם לאו [=שאינך בטוח בכוונותיו] – הרגהו" (סנהדרין עב ע"א).²⁶

פילוסופים מציעים ניסוחים משלהם לעיקרון זה, אך ההיגיון הבסיסי שלהם דומה וברור: בלתי הגיוני ובלתי ראוי לשלול מקורבנות תוקפנות את היכולת להגן על חירותם באמצעות שימוש בכוח נגדי. ההפך הוא הנכון: התוקפנים הם המאבדים את זכויותיהם כאשר הצד הניזוק משיב להם כגמולם מנה אחת אפיים.²⁷

רעיון זה חל גם בסכסוכים לאומיים, כפי שנאמר בספר שופטים. יפתח הלוחם מזכיר את תולדות היחסים בין ישראל לעמון. הוא מצהיר כי אף שבעבר יצאו בני ישראל למלחמה בבני עמון מתוך מאבק לגיטימי על שטחים, מלך עמון הנוכחי חצה קו אדום כשפתח במלחמה תוקפנית חסרת הצדקה נגד ישראל. "וְאֵנֹכִי לֹא חָטָאתִי לָךְ", טוען יפתח, "וְאַתָּה עָשִׂיתָ אֵתִי רָעָה לְהִלָּחֵם בִּי. יִשְׁפֹּט ה' הַשֹּׁפֵט הַיּוֹם בֵּין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבֵין בְּנֵי עַמּוֹן" (שופטים יא, כז).

הוגי דעות בולטים בתחום מוסר המלחמה בני המאה השבע-עשרה (כדוגמת הוגו גרוטיוס וג'ון לוק) ציטטו פסוק זה כדי לבסס את זכותן – ואפילו חובתן – של מדינות לאום להגן על עצמן בכוח הזרוע.²⁸ מובן שלא תמיד ישנה תמימות דעים בשאלה מיהו הקורבן ומיהו התוקפן שאין הצדקה לפעולותיו; המובאה המקראית שצוטטה לעיל מותירה את האל כפוסק הסופי. עם זאת, העיקרון המוסרי ברור: לקורבנות של תוקפנות חסרת הצדקה יש לא רק זכות אלא אף חובה מוסרית להגן על עצמם, אפילו במחיר הריגת תוקפיהם.

לא בחיל ולא בכח? העוצמה ומעלותיה

ההגינות מחייבת לומר כי אף שהטיעון שהציג הרב תמרת, שאלומות היא

פשע, הוא אכן קיצוני, יש לו אסמכתה בהגות הרבנית הבתר־מקראית. לאחר אובדן הריבונות היהודית, ביקשו חלק מהחכמים לקדם רעיונות חלופיים של אומץ לב וגבורה והתרחקו מאוד מהתפיסה הלוחמנית. כבר בתקופת המקרא הזהיר משה רבנו את העם היוצא למלחמה מפני היכרים ("פְּחִי וְעַצֶּם יָדִי עֲשֵׂה לִי אֶת הַחֵיל הַזֶּה", דברים ח, יז). במקום לייחס את ההצלחה הצבאית להשגחתו המיוחדת של האל על עמו. כך מכריז גם המשורר בספר תהילים: "בְּךָ צָרִינוּ נִגְנַח בְּשִׁמְךָ נָבוֹס קָמִינוּ; כִּי לֹא בְקִשְׁתִּי אֲבָטָח וְחָרְפִי לֹא תוֹשִׁיעֵנִי; כִּי הוֹשַׁעְתָּנוּ מִצָּרֵינוּ וּמִשָּׁנְאֵינוּ הַבִּישׁוֹת" (תהילים מז, ו-ז).

כך גם בדברי הנביא: להצלה וגאולה זוכים "לֹא בְּחַיִל וְלֹא בְּכֹחַ כִּי אִם בְּרוּחִי אֶמַר ה' צָבָאוֹת" (זכריה ד, ו). ועל כן בטרם מטביע דוד במצח גוליית אבן קלע בלבד, ללא סיועם של אמצעי לוחמה גייליים, הוא מכריז כי לא הוא אלא ה' הוא 'איש המלחמה' והמושיע²⁹ (על אף שהמקרא מספר על קבלת הפנים מלאת ההערצה שזכה לה מאת ההמון בשבתו הבייתה).³⁰ אולם בספרות הרבנית המאוחרת, המודל לגבורה אינו כישורי לחימה אלא בעיקר שליטה עצמית, דחיית סיפוקים והיחלצות להצלת הזולת. המדרש מייחס לדוד המלך הגדרה של גבורה במונחים של הצלת אדם הטובע בנהר או נופל לבור תחתית.³¹ במקום אחר שואלים חז"ל: "איזהו גיבור שבגיבורים?" ומשיבים: "זהו שכובש את יצרו... וכל הכובש את יצרו מעלה עליו הכתוב כאילו כבש עיר מלאה גיבורים... ואין גיבורים אלא גיבורי תורה... ויש אומרים: מי שעושה שונא – אוהבו".³² במסכת אבות, לא זו בלבד שמתעלמים ממוסר הלוחמים העבריים, אלא נראה כי ממעיטים לחלוטין בערך הלחימה בכלל.

במקום להתייחס לכלי נשק על דרך הפשט, חז"ל מציעים להם פרשנות מחודשת על דרך הרמז: המלחמה וכלי המלחמה רומזים לכוחם של תלמידי חכמים המתנצחים בהלכה ו'נלחמים מלחמתה של תורה'. את הדימוי הזה מחילים חז"ל על דוד עצמו, המכונה בנ"ך 'איש חיל' ו'איש מלחמה'. בעיניהם הוא מצטייר כמי שמצטיין בשקלא וטריא האינטלקטואלי הדתי. לעומת זאת, מלחמה ממשית אינה דרכם של צדיקים אלא דרך רשעים, המגולמת בעיני חז"ל בדמותו של עשו, האויב הרשע והמובהק במקרא.³³ ובלשונו של הרב תמרת: "שאיפת הגויים לפסגת האלימות, ושלנו לפסגת הגבורה. כלי השרת להשיג את חפצי שאיפותיהם הם החרב, וכלי השרת שלנו – הספר, לימוד תורה".³⁴

ציונים חילונים דחו בשאט נפש רעיון זה של פסיביות צדקנית,

שבעינייהם הפכה את היהודים טרף קל לצורריהם. הסופר יליד אוקראינה מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (1865–1921) לעג לחרפתה של אומה שאינה מסוגלת כלל להתגונן מפני שוחרי רעתה מתוך שהיא מתהדרת באמות מידה מוסריות נעלות.³⁵ בעקבות פרעות מטלטלות בשנת 1903 בקיישינב, בירת בסרביה, כתב המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק (1873–1934) את הפואמה 'בְּעִיר הַהֲרָגָה'. יש בה ביקורת נוקבת על החולשה וחוסר האונים של הקהילה היהודית בעיר, בעיקר הגברים. "בְּנֵי בְּנֵיהֶם שֶׁל הַמַּכְפִּים, בְּנֵי הָאֲרִיזוֹת שֶׁבְּאֵב הַרְחָמִים וְזֶדֶה הַקְדוּשִׁים", שהתחבאו ב"בְּתֵי מַחְרָאוֹת, מְכַלְאוֹת חַיִּירִים וְשָׁאֵר מְקוֹמוֹת צוּאִים" במקום להגן על משפחותיהם מפני אונס וביזה: "שִׁכְבוּ בְּבִשְׁתֶּן וְיָדָאוּ – וְלֹא נָעוּ וְלֹא זָעוּ, / וְאֵת עֵינֵיהֶם לֹא נָקְרוּ וּמִדַּעְתָּם לֹא יָצָאוּ – / וְאוֹלֵי גַם אִישׁ לִנְפְשׁוֹ אֶז הַתְּפִלָּה בְּלִבּוֹ: / רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם, עֲשֵׂה נִס – וְאֵלֵי הָרָעָה לֹא-תִבָּא".³⁶

לאמיתו של דבר, ביאליק עצמו תיעד באופן פרטי מקרים אחדים שבהם הפגינו גברים יהודים התנגדות והגנו על עצמם במהלך הפוגרום בקיישינב, מה שעומד בסתירה לתיאורו אותם ביצירתו כפחדנים.³⁷ יתרה מזאת: המציאות ההיסטורית מורכבת יותר מנרטיב הכניעה וההשפלה היהודית בגלות שציירו ביאליק וציונים אחרים.³⁸ כך למשל, הצלבנים באירופה בימי הביניים נתקלו מדי פעם בהתנגדות ובפעולות של הגנה עצמית מצד היהודים. באיבריה, המשורר והמלומד הנודע רבי שמואל הנגיד, המוכר גם בשמו הערבי איסמעיל אבן נגילה (993–1055), שימש כווזיר מטעם הח'ליפים חבוס ובדיס מגרנדה, ואפילו צבר ניסיון קרבי בפקדו על צבא מוסלמי. בשיר קצר כתב: "אִם אֵין בְּךָ כֹּחַ לְהָשִׁיב גְּמוּלָה רָעִים / שָׂא אֶת אֲשֶׁר עָשׂוּ לְנַפְשְׁךָ בְּעֶנְוֹתֶךָ / אוֹ אִישׁ גְּבוּרָה אֶת וְתוֹכַל לְהִנָּקֵם / כִּפְּרוּ חַטָּאֵיהֶם לְמַעַן גְּבוּרָתְךָ".³⁹

ובכל זאת, יהודים בגולה סבלו תכופות מחוסר אונים יחסי ומתלותם בחסדי אחרים וברצונם הטוב. גם אם ערכים כגון למדנות ורדיפת שלום שחזו"ל טיפחו לא תמיד הובילו לפסיביות, הפולקלור היהודי גדוש בסיפורים על מתים על קידוש השם יותר מאשר בסיפורי גבורה. המסורתיים ראו בהם מופת של הקרבה עצמית הראויה לחיקוי, ואילו הציונים ראו בהם דוגמאות לחוסר ישע. כתוצאה מכך, הציונים – שנשאו את עיניהם אל סיפורי הגבורה המתועדים בהיסטוריה היהודית כדי לאשרר את האקטיביזם שלהם – חיפשו בעת העתיקה מודלים אחרים לחיקוי מאלה שהוצגו בתלמוד.

לדוגמה, חכמי התלמוד אינם מזכירים את מרד המכבים נגד האימפריה

הסלווקית בתיאור חג החנוכה במאה השנייה לפני הספירה. לשיטתם, החג נקבע כדי לזכור את חנוכת המקדש המחודשת ואת נס פך השמן שהספיק לשמונה ימים. הציונים, לעומת זאת, ראו ביהודה המכבי ואחיו לוחמים עזי נפש הראויים להערצה. להאדרה דומה זכו גם הלוחמים שהשליכו עצמם אל התהום במצור על מצדה (בשנת 73 לספירה) במקום להיכנע וליפול בשבי הרומאים, וכן מי שהשתתפו במרד בר כוכבא הכושל נגד רומי (132-135 לספירה).

מאחר שאף לא אחד מסיפורי הגבורה והלחימה הללו זכה לאזכור מורחב בספרות הרבנית הקלסית, חובבי ציון הראשונים נשאו במקום זאת את עיניהם לכתביו של ההיסטוריון היהודי רומי יוספוס פלביוס (יוסף בן מתתיהו) שנכתבו ביוונית. במיוחד לכדה את תשומת ליבם הגרסה העברית של 'יוסיפון', ספר שראה אור בימי הביניים ומאז זכה לגרסאות ונוסחאות רבות והפך למקור השראה עבור אישים כדוגמת הרב יהודה אלקלעי, אבא ברדיצ'בסקי ואחרים. אלה מצאו בו דגם לאופן שבו יהודים חיו פעם, חזקים ועצמאיים, וביקשו לכונן כך מחדש את המולדת היהודית בצלם דמות תבניתם. אחד מאותם חובבי ציון היה דוד גרין יליד פולין (1886-1973), ששינה לימים את שם משפחתו לבן גוריון, על שם אחד הגיבורים המרכזיים בספר 'יוסיפון'.⁴⁰

הטענה המרכזית שקידמו ציונים כגון בן גוריון ורבים אחרים הייתה ונתרה מוצקה כסלע: כאשר יהודים חשופים להתקפות מצד אויביהם, חולשה וחוסר אונים אינם מעלות אלא חסרונות – והם עלולים להעמיד בסכנה ממשיה את המשך הקיום היהודי. אך האם משמעות הדבר היא שעוצמה צבאית חייבת בהכרח להפוך לערך עליון או מושא לעבודת אלילים כמו במיתולוגיה היוונית? הסכנה בהאדרת האתוס המיליטנטי על חשבון ערכים אחרים עמדה ביסוד תפיסת הרב תמרת, שגיבורי המקרא האמיתיים היו הנביאים ולא המלכים.⁴¹ אולם התברר כי המציאות מורכבת יותר: מלכים שפתחו במלחמות צודקות זוכים לשבחים במקרא כעושי דברו הנאמנים של האל, ומי שהגנו במשך הדורות על בני עמם מפני הגוליתים למיניהם נחקקו באתוס היהודי כצדיקים ויחידים סגולה.

אכן, הרב תמרת ופציפיסטים בתקופות מאוחרות יותר העלו על נס את הציווי המוסרי של הימנעות מאלימות, אך השקפת עולם זו לא הצליחה להסביר כיצד, באילו נסיבות ובאילו אמצעי הגנה יש לנקוט כדי שהפעלת

הכוח תהיה מוצדקת ותיחשב הרוואית, לאור העובדה שהיא מקדמת מטרות ראויות.⁴²

תוצאותיו המרושעות של הפציפיזם: גנדי, בובר והנאצים

הרדיפה הנאצית אחר יהודים העמידה במבחן את המחויבויות לטיעון ה'תועלתני' לפציפיזם, שאלימות רק מולידה עוד אלימות. האם אלה הם אכן פני הדברים? האם אלימות היא תמיד רק סעד זמני, שרק יגרור בעקבותיו בריונות נוספת? אין ספק כי אם העולם כולו יפרוש מדרך המלחמה נצא כולנו נשכרים. אולם, כפי שקרה שוב ושוב במאה העשרים, חוסר מעש לנוכח פני הרוע אינו רק כשל מוסרי חמור בהגנה על חפים מפשע. הוא גם מתגמל תוקפנות ומזמין בריונות נוספת. אין ברירה: לפעמים מוכרחים להשתמש בכוח כדי לגדוע אלימות.

בשנות השלושים של המאה העשרים, עיקרון מוסרי חיוני זה נקבר או הודחק: אזרחים ומנהיגים רבים של דמוקרטיה מערבית, שעדיין היו תחת הטרואמה של הקטל הנורא במלחמת העולם הראשונה, העדיפו לפייס את היטלר ולהתעלם מאובססיות הכיבוש וההתפשטות שלו.⁴³

יהודי אחד שאכן עמד – גם אם באיחור – על ערכה המוסרי של התנגדות היה הפילוסוף הגרמני הנודע מרטין בובר (1878–1965). בימים הראשונים של מלחמת העולם הראשונה, הוא חגג את פרוץ פעולות האיבה כהזדמנות לגרמניה להפגין את 'שליחותה ההיסטורית' באמצעות ייצוא ערכיה הנעלים לעולם חשוך ונבער. הוא גם ראה בכך הזדמנות עבור היהודים לצקת חיות מחודשת ביהדותם בדרך של גילוי הקרבה עצמית למען מטרה נעלית זו ובכך להשתלב באופן מלא בעם הגרמני (Volk). בובר סבר כי התייצבותם של יהודים בודדים משני צדי המתרס של שדה הקרב היא תופעה מצערת. אף על פי כן, מוטב לו לאדם שייאבק למען ערכיו ולא יישב מן הצד בהתבוננות פסיבית באירועים. הוא כתב: "ואנו היהודים לא נזדקק עוד למוטו שלנו, 'לא בחיל ולא בכח' כי אם בְּרוּחֵי אֱמֶר ה' צְבָאוֹת' (זכריה ד, ו), שכן החיל והרוח יהיו לאחד עמנו! חיים חדשים בפתח!"⁴⁴

בובר ספג ביקורת חריפה מאחדים מחבריו על שהגיש יתר על המידה ערכים כגון גבריות, אומץ לב והקרבה לנוכח המלחמה האלימה שהתחוללה.

בובר לא רק נאה דרש אלא גם נאה קיים, ואף ניסה להתנדב לצבא הגרמני, אך הדבר לא עלה בידו.

עד שנת 1916 התפכח כבר בובר ממשיכתו למיליטריזם. לאחר מכן, אף שנותר ציוני כשהיה, הביא לידי ביטוי את חששותיו החדשים מפני נטיותיה האלימות של הלאומיות בכך שסייע לייסד את 'ברית שלום', תנועה שדגלה בהקמת מדינה דו־לאומית עצמאית בארץ ישראל. בעקבות הרחבת פעולות האיבה הנאציות הוא נאלץ בסופו של דבר להגר לפלשתינה בשנת 1938, שם המשיך לתמוך בדו־קיום יהודי ערבי.

אולם חרף נטיותיו הפציפיסטיות, אפילו בובר זיהה שלפעמים אין מנוס מהפעלת כוח לצורך הגנה עצמית. בשנים 1938-1939, כאשר שרשראות הטנקים של היטלר כבר הרעידו את אירופה, שלחו פעילים ציונים מכתב בהול למהטמה גנדי והפצירו בו לתמוך בשאיפתם למדינה יהודית כמקלט מפני הנאצים. גנדי איכזב אותם מאוד. אומנם הוא הכיר באנטישמיות ה'שרירותית' של היטלר, אך עמד על הצורך להגיב לה אך ורק בדרכי שלום:

אם יכולה להיות הצדקה למלחמה בשם האנושיות ולמען האנושיות, הרי תצדק לחלוטין מלחמה בגרמניה כדי למנוע רדיפות גזעניות של גזע שלם. אבל איני מאמין בשום מלחמה. ויכוח על הטעמים בעד מלחמה כזו או נגדה הוא אפוא מעבר לאופק ראייתי.⁴⁵

מה אם כן היו אמורים היהודים לעשות? גנדי הציע לפעילים הציונים שפנו אליו לעמוד איתן, לגלות אומץ לב ולנקוט מרי אזרחי שיציב את הנאצים בפני הברירה אם לירות בהם או להשליכם לצינוק. ומה באשר לעם היושב בציון? עליו מוטלת המשימה החינוכית לנסות לשנות את דעת הקהל הערבית באמצעות התנגדות פסיבית בלתי אלימה ('סאטיאגרה' בלשוננו) ו"להציע לערבים שיירו בהם או שישליכו אותם לים המלח בלי שינקפו אצבע נגדם..." אפשר רק לתאר עד כמה מהר היו הנאצים והרבה מן הערבים מקבלים הצעה נדיבה זו כיצד להיפטר בקלות מן היהודים.

בובר נטל על עצמו את המשימה להפריך ישירות את טענותיו של גנדי. כשתיאר את פעילותו למען השלום, הוא הדגיש כי פציפיזם מוחלט יאפשר בהכרח את נצחוננו של הרוע:

איני יכול שלא להתייצב בפני הרוע בראותי שהוא עומד להשמיד את

מלחמת העולם הראשונה והבטחת השוויון של הפציפיזם

הטוב. אנוס אני להתייצב בפני הרוע שבעולם כשם שכך מוטל עלי לפעול מול הרוע שבתוכי. ביכולתי רק לשאוף שלא אצטרך לעשות זאת בכפייה. אינני חפץ בכוח, ואולם אם אין דרך אחרת למנוע מהרע להאבד את הטוב, הנני סמוך ובטוח שבכל זאת אשתמש בכוח ואמסור את עצמי לידי אלוהים.⁴⁶

למעשה, פציפיזם מאפשר לבעלי הזרוע להביס את הטובים. האמונה הפציפיסטית ברוע המוחלט של המלחמה, עד כדי כך שיש להימנע מהפעלת כוח נגדי מכל סוג שהוא, תהיינה הנסיבות אשר תהיינה, היא המאפשרת את נצחונו של הרוע. הרב תמרת חשש כי "לאומיות בלי תורה, לאומיות לשם לאומיות" הפכה לסוג של עבודת אלילים, המקריבה את כל הערכים האחרים כולם בשירות האומה. אך גם פציפיזם מוחלט עלול להפוך לסוג של פולחן, המעלה על מזבח האידאלים שלו את הטוב והצדק כקורבן.

העובדה שבשלביה הראשונים של המלחמה לא ננקטו צעדים מספיקים כדי להתנגד להיטלר ולהגן על אירופה מן הטרור שהטיל מוכיחה באופן נוקב את מסקנתו של בוכר. בין קורבנות השואה היה הפילוסוף הלל צייטלין, ידידו של הרב תמרת. הוא נהרג בגטו ורשה בעודו עטוף בטלית ומעוטר בתפילין. הרב תמרת עצמו נפטר בשנת 1931. אשתו ושתיים מבנותיהם נרצחו בטרבלינקה, אך ארבעת ילדיו האחרים הצליחו להימלט לארץ ישראל לפני המלחמה וניצלו, הודות לציונות שאביהם בז לה. אחת הבנות לבית תמרת, רבקה פרליס שמה, הפכה לחוקרת בולטת של תנועות ההתנגדות היהודיות בגטו ורשה ובמקומות אחרים.

היהודים למדו את המחיר היקר של היותם חסרי מגן וטרף קל.⁴⁷